

1) denudasiya zonası-vulkanogen və çökmə süxurlardan təşkil olmuş Talış dağ sistemi; 2) akkumlyasiya zonası-üçüncü dövr çöküntülərindən təşkil olunaraq, dördüncü dövrün dəniz və kontinental faşiyalı çöküntülərlə örtülmüş Lənkəran düzənliyi (Ş.F.Mehdiyev, 1952; B.A.Antonov 1953). Talış dağları silsiləsi antiklinal strukturalı olub, bərk tufagenlər, qumlar, qumlu-tuflar, porfirit, mergel və andezitlərbəzaltlardan təşkil olunmuşdur.[3]

Ərazidə havanın orta illik temperaturu yüksəklikdən asılı olaraq 12-14° C, intervalında dəyişir. Mütləq minimum -16°C, mütləq maksimum isə 38°C olmuşdur. Xəzər dənizindən gələn rütubət Talış dağları tərəfindən kondensasiyaya məruz qaldığından Lənkəran ovalığında yağıntıların miqdarı yüksək olur. Dəniz səviyyəsindən 20 m-dən 1000 m yüksəklik arasında yağıntıların miqdarı 900-1400 mm arasında olur. Yağıntının ən çox miqdarı payız aylarında (712 mm, 51%), minimal miqdar isə yay aylarına (166mm, 11.8%) təsadüf edir. Buxarlanma (750-850 mm) yağıntının miqdarına nisbətən 1.2 -1.6 dəfə az olur. İl ərzində yağıntılı günlərin sayı 90-dan çox olur. Dağlıq ərazilərdə 800-900 m yüksəkliklərdə subtropik landşaft, daha yüksək ərazilərdə isə boreal landşaftlar üstünlük təşkil edir. Ərazinin təxminən 500 m hündürlüyə qədər nəm subtropik iqlim ilə səciyyələnir və orta dəniz sahilinin nəm subtropik iqliminə oxşayır. Fəal temperaturlar cəmi 3500-4500°C, şaxtasız günlərin müddəti 225-290 gün arasında tərəddüd edir. Qış çox mülayim keçir. 500 m-dən yuxarı ərazilərdə subtropik əlamətlər tədricən silinir və yuxarı qalxdıqca yağıntı 400-600 mm-dən azalır və quru yay ilə mülayim-isti iqlim höküm sürür. Ərazinin qışı «çox yumşaq» keçən yarımtipə daxildir. Küləyin sürəti 7m/san-dən yüksək olan yerlərin rekreasiya potensialı zəifdir. Göründüyü kimi biosfer ərazidə küləyin sürəti orta və zəif dinamik dərəcədə olaraq rekreasiya üçün əlavə əlverişli şərait yaradır. Ərazi optimal insolyasiya rejiminə, qış və yay rekreasiya mövsümü potensialına, əlverişli külək, termik, yağıntı, rütubətlənmə rejimlərinə malik olduğundan ərazi yüksək rekreasiya potensialına malikdir.[1]

Tədqiqat apardığımız ərazi Azərbaycanın başqa regionları ilə müqayisədə sıx çay şəbəkəsi ilə fərqlənir. Mənbəyi Talış dağlarının suayrıcısında yerləşən böyük çaylar azdır. Lakin alçaq dağlıq Alaşar-

Burovar silsiləsindən başlanan qısa çaylar isə ərazinin hidroqrafiya şəbəkəsinin mühüm tərkib hissəsi olmaqla, onun sıxlığını artırır. Milli Parkın ərazisindəki çaylar 3 böyük Lənkərançay, Təngəriçay və Astaraçayın hövzələrinə aiddir. Ərazidəki çayların qidalanmasında əsas yeri yağış və qismən yeraltı sular təşkil edir. Ərazinin bütün çayları Lənkəran ovalığında gətirmə konusları yaradır. Çoxsulu illərdə su sərfi Lənkərançayda 30.8m³/s və 4.50m³/s, Astaraçayda isə 11.9m³/s və 3.74m³/s təşkil edir. Lənkərançayda illik axımın 27% mart-aprel aylarında (yaz maksimumu), 39% isə sentyabr-noyabr aylarında (payız gursulu dövrü) keçir. Bu çayda ən az sulu dövr may-avqust (illik su sərfinin 10.25%) və dekabr-yanvar aylarıdır. Çay şəbəkəsinin sıxlığı ərazi səthinin parçalanma xüsusiyyətiindən asılı olaraq yüksək dağlıq ərazilərdə 0.7-0.8 km/km², ovalığa doğru isə 0.4-0.5 km/km² arasında dəyişir.

Ş.A.Mehdiyev, A.S.Bayramov (1953), A.M.Solovkin (1952) və M.A.Qaşqayın (1952) fikrinə görə ərazi üçüncü dövrün paleogen və neogen çöküntüləri, düzən sahə üçün isə dördüncü dövrün və müasir dövrün gətirmə materialları səciyyəvidir. Ərazidə üçüncü dövrün aşağıdakı süxurları yayılmışdır: Yer səthinə çıxmış püskürmə süxurları (intruziv və effuziv) torpqəmələgəlmə prosesində fəal iştirak edirlər. Bunlar yer qabığının aşınma məhsulu olub, elüvial və gətirilmiş akkumuliyativ çöküntülərdən ibarət aşınma qabığını təşkil edirlər.[3]

Ərazinin bitki örtüyü Respublikanın başqa regionlarının bitki örtüyündən çox fərqlənir. Burada üçüncü dövrdən sonra buzlaşma yan keçdiyindən təbiət bu ərazinin milyon illərin yadigarlarını-relikt dendroloji biomüxtəlifliyi qoruyub saxlaya bilmişdir. A.A.Qrosheyim hələ 1912-1918-ci illərdə bu regiona 12 dəfə botaniki ekskursiya etmiş, öz tələbələri ilə birlikdə yüzlərlə yeni bitki növləri aşkar etmişdir. 1998-2003-cü il məlumatlarına əsasən Hirkanda 800-ə yaxın ali və ali sporlu flora biomüxtəlifliyi vardır ki, bunlar da 350 cinsə və 80 fəsildə təşəkkül tapmışdır.[1] Ərazidə fıstıq meşələri meşə ilə örtülü sahənin 25% - ni, vələs isə 14% - ni təşkil edir. Dəmirərağac, Şabalıdyarpaq palıd, Hirkan ənciri, Hirkan armudu, Xəzər lələyi, Qafqaz xurması, Ürəkyarpaq qızılağac, Hirkan bigəvəri Azərbaycanın qırmızı kitabına salınmışdır.[2] Tədqiqat apardığımız zamanı ayrı-ayrı ərazilərdə bitki örtüyünün tərkibi

də öyrənilmişdir. Məsələn: 1) Xanbulan-
çaydan şimala 600m. şm-şmşq yamacda I
yarus: 6V, 2P, 2F (80-120 yaş), $D=0.3$,
 $H=22-26m$, $d_{or}=32sm$. II yarus: 6D (60-
180 yaş), 4V(30-40 yaş), $H=12-15m$,
 $D=0.5$, $d=16-20sm$, 30-40 % əsasən yeni
törəmələr. 2) Təngəryu çayının sol sahili,
şq-şmşq. İnsan fəaliyyətinin təsiri nəticə-
sində müxtəlif tərkibli meşə. Yamacın aşağı
yola yaxın hissəsində Dəmirağacı üstünlük
təşkil edir. Yamacın yuxarı hissəsində əsa-
sən 10V-ibarətdir. $D=0.3-0.5$, $H=22-24m$,
 $d=28-52sm$. və s. Regionda rast gəlinən
meşəaltı kolcuqların əsasını həmişəyaşıl
kolcuqlar tutur. Ərazinin çoxillik ot
nüməyəndələri ilə də zəngindir.

Ərazinin torpaq örtüyünün öyrənilmə-
silə V.R.Volobuyev (1956, 1960, 1985),
R.V.Kovalyov (1952, 1957, 1966),
S.Z.Məmmədov (1989, 2002, 2003, 2004),
və başqaları müxtəlif məqsəd və istiqamət-
lərdə tədqiqatlar aparmışlar. Tədqiqatlar
nəticəsində regionda əsasən aşağıdakı tor-
paqlar ayrılmışdır: dağ-çəmən-bozqır, dağ
şabalıdı, dağ-meşə-qonur, dağ-meşə-sarı,
podzolu-sarı, qleyli-sarı torpaqlar.

Tədqiqatlar Milli Park ərazisinin şimal
hissəsində (ümumi ərazinin 40%-də) apa-

rılmışdır. Dəniz səviyyəsindən 100 m-dən
450 m-dək hündürlükdə müxtəlif yamac-
larda və müxtəlif xarakterik yerlərdə tor-
paq kəsimləri qoyulmuşdur. Tədqiqat nəti-
cəsində Milli Parkın qeyd olunan alçaq
dağlıq və dağətəyi qurşağında dağ-meşə-
sarı torpaqlar xarakterikdir. Bu torpaqlar
dəniz səviyyəsindən 100-200 m-dən, 600-
700m hündürlükdə dağ-meşə-qonur və
podzolu-sarı torpaqlar arasında yayılmış-
dır. Dağ-meşə-sarı torpaqlar Aralıq dənizi
tipli rütəbli şəraitdə inkişaf edirlər. Dağ-
meşə-sarı torpaqlar hirkan tipli enliyarpaq-
lı ağac meşələri altında inkişaf etmişdir.
Uzun müddət bitki qalıqlarının parçalan-
ması üçün əlverişli şəraitin olması və suda
həll olan üzvi birləşmələrin yayılması nəti-
cəsində bu torpaqlarda yüksək miqdarda
humusun toplanması və qalın humusun
əmələ gəlməsi müşahidə edilir. Dağ-meşə-
sarı torpaqlarda atmosfer çöküntülərinin
çox düşməsi podzol əmələgəlmə prosesinin
inkişaf etməsinə səbəb olur.[3]

Tərəfimizdən aparılan tədqiqat işi Hir-
kan Milli Parkının mühafizəsi, bərpası və
gələcəkdə onun rekreasiya ehtiyatlarından
istifadə işlərində istifadə oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

- I.E.F.Yusifov, V.C.Hacıyev. «Hirkan Biosfer Rezervatı» Bakı-2004, 167s. (36-45s.). 2.Q.Məmmədov, M.Xəlilov
«Ekologiya və ətraf mühitin mühafizəsi», Bakı-Elm-2004, 167s. (36-45s.). 3.S.Z.Məmmədova, C.Ə.Şabanov,
M.B.Quliyev «Lənkərançay hövzəsi torpaqlarının ekoloji monitorinqi» Bakı-Elm-2005, 166s. (29-40s.)

AZƏRBAYCANIN İŞĞAL ALTINDAN ÇIXMIŞ ARAZBOYU, QARABAĞ RAYONLARI TORPAQLARINDA EROZİYA PROSESİNİN İNKİŞAFI VƏ ONUN YAXŞILAŞDIRILMASI YOLLARI

F.N.ALLAHVERDİYEV

Azərbaycan ET Eroziyası və Suvarma İnstitutu

Ətraf mühitin qorunması ümumi bəşər
problemidir. Mühəribələr ekosistemə
çox mənfi təsir göstərir. Bu mühüm
problemlə əlaqədar insan və ətraf mühit,
bitki, torpaq, su, bütün canlıların varlığı və
yaşaması üçün əsas sayılan problemlər diq-
qət mərkəzindədir. Bəşəriyyətin inkişafının
bütün dövrlərində mühəribələrin qarşısının
alınması həmişə problem olaraq qalır.

Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində er-
mənistan tərəfindən aparılan mühəribə və
bu torpaqların 15 ildən artıq işğal altında
saxlanması ətraf mühitin mühafizəsinin
ən sadə tələblərinə belə riayət edilməməsi

ərazidə eroziya prosesinin şiddətlənməsinə
və torpaqların yararsız hala düşməsinə
səbəb olmuşdur. Mühəribə zamanı torpaq-
ların üst münbit qatı qazılmış, dağıdılmış
və deqredasiyaya məruz qalmışdır. Bütün
bunlar torpaq səthinin mexaniki pozulma-
sına, münbit məhsuldar torpaq sahələrinin
bitki örtüyündən məhrum olmasına səbəb
olmuşdur. Bu torpaqlar yamac boyu eninə,
uzununa, həm də dərinliyə doğru qazılmış və
hərbi sursatlarla müxtəlif dərəcədə çirk-
ləndirilmişdir. Mühəribə nəticəsində tor-
paqların bir hissəsinin səthi toksikoloji və
digər maddələrlə örtülmüş və bir hissəsidə